Надруковано:Вісник НБУ, №3, 2010

Бурденко Ірина Миколаївна,

Кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту
Державного вищого навчального закладу
«Українська академія банківської справи»

КЛАСИФІКАЦІЯ ВИПУЩЕНИХ ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ: ФІНАНСОВЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЧИ ІНСТРУМЕНТ КАПІТАЛУ

У статті розглянуті основні принципи визнання і класифікації фінансових інструментів як фінансового зобов'язання та інструменту капіталу, наведено алгоритм їх визнання. Основою класифікації є виникнення контрактного зобов'язання передати або грошові кошти, або інший фінансовий актив. Даний алгоритм дозволить визначитися із економічною сутністю та класифікацією фінансового інструмента, що вплине на політику управління фінансовим ризиком.

Світові фінансові ринки стрімко змінюються: з'являються нові фінансові інструменти, у тому числі і похідні, які часто використовують для управляння ризиками. Проте фінансові інструменти самі пов'язані із суттєвим ризиком і можуть впливати на фінансовий стан суб'єкта господарювання або структуру ризиків. Слід зазначити, що на сьогодні у провідних компаніях, банках та фінансових інститутах фінансові інструменти складають значну частину активів і зобов'язань. Неконтрольоване застосування даних інструментів, як свідчать останні події, можуть призвести до фінансової кризи. Тому *виникає нагальна потреба у дослідженні та розробці методичних рекомендацій щодо питань, пов'язаних із порядком визначення, класифікації і визнання фінансових інструментів.* Правильне відображення у фінансовій звітності фінансових інструментів дозволить визначити дієвість та результативність їх застосування для зниження фінансових ризиків.

Принципи визнання та класифікації фінансових інструментів. МСФЗ (IAS) 32 визначає принципи для класифікації фінансового інструменту як зобов'язання або капітал. При цьому *основу класифікації складає економічна сутність фінансового інструмента, а не його юридична форма* [2]. При цьому під визначеннями:

- «зобов’язання» розуміють фінансовий інструмент, який є договірним зобов'язанням про передачу грошових коштів або інших фінансових активів. Фінансові витрати, пов'язані із зобов'язаннями, відображаються як витрати;
- «капітал» – фінансовий інструмент, який свідчить про залишкову частку в активах компанії після вирахування всіх зобов'язань. Виплати капіталу розглядаються як розподіл прибутку, а не як витрати.

Отже, фінансовий інструмент є зобов'язання, коли емітент зобов'язаний або може бути зобов'язаний передати його утримувачеві або грошові кошти, або інший фінансовий актив. Це основна відмінність зобов'язання від капіталу.

Проте існують додаткові суттєві умови, які слід проаналізувати з метою розмежування зобов’язання або капіталу, зокрема:

- якщо емітент може або буде вимушений викупити даний інструмент, то він є зобов'язанням;
- якщо вибір способу погашення фінансового інструменту грошовими коштами (або в іншій формі) залежить від результату або обставин, що знаходяться поза контролем як емітента, так і утримувача інструменту, то інструментом є зобов'язання, оскільки емітент не може повністю уникнути виплат.
- інструмент, що є опціоном «пут», який надає право утримувачеві продати назад актив емітенту за грошові кошти (або за інший фінансовий інструмент), також є зобов'язанням.

Слід зазначити, що такий традиційний інструмент як привілейовані акції, з точки зору МСФЗ, також повинні розглядатися на приналежність до

«зобов’язання» чи «капіталу» на основі оцінки особливих прав, що надаються утримувачеві акцій.

Наприклад, привілейована акція, яка забезпечує погашення на конкретну дату або на вибір власника, містить фінансове зобов'язання, оскільки емітент має зобов'язання з виплати грошових коштів власникові акції. При цьому потенційна нездатність емітента виконати зобов'язання через відсутність коштів, прибутку або резервів або законодавче обмеження з погашення привілейованої акції, коли він зобов'язаний це зробити, не заперечує існування зобов'язання.

Коли привілейовані акції не підлягають викупу (погашенню), їх класифікація ґрунтується на оцінці змісту контрактної угоди. Коли виплати за привілейованими акціями (кумулятивними або некумулятивними) здійснюються за умовами емітента, то такі акції є інструментами «капіталу», тобто інструментами власного капіталу.

Однак, не всі інструменти є лише «зобов’язанням» або «капіталом». Існують фінансові інструменти, які містять елементи обох компонентів. Такі інструменти є комбінованими.

Наприклад, некумулятивна привілейована акція повинна бути в обов'язковому порядку погашена за грошові кошти протягом 10 років, проте дивіденди за ними виплачуються за рішенням компанії. Такий інструмент є комбінованим інструментом. Компонент зобов'язання є дисконтованою вартістю суми, що підлягає погашенню в обов'язковому порядку. Збільшення розміру зобов’язання через скорочення періоду дисконтування за даним компонентом визнається як процентні витрати. Будь-які виплати дивідендів за цими акціями визнаються компонентом капіталу і є розподілом прибутку.

Важливою умовою визнання «капіталу» є застосування принципу «фіксована кількість на фіксовану кількість», згідно з яким договір обміну фінансового активу на власні інструменти капіталу компанії класифікується як капітал, тільки при умові, що сума фінансових активів, і кількість інструментів капіталу є фіксованими величинами, інакше виникає фінансове зобов'язання.

Виникає також питання, що означає «фіксовану кількість», якщо сума операції фіксована, але виражена у валюті, відмінній від функціональної валюти підприємства-емітента. В цьому випадку з метою класифікації фінансового інструменту сума не є фіксованою.

Таким чином, ключовою характеристикою фінансового зобов'язання відповідно до МСФЗ (IAS) 32, є контрактне зобов'язання сплатити грошові кошти або інший фінансовий актив, або обміняти фінансові активи або боргові зобов'язання на потенційно невигідних умовах. Якщо інструмент не містить таких контрактних зобов'язань, класифікується як капітал. Це відбувається, коли підприємство має вибір щодо виплат грошових коштів.

При цьому виникає питання: що мається на увазі під вибором? МСФО (IAS) 32 дає чітку вказівку, що на існування вибору не робить вплив ні намір, ні здатність компанії здійснювати розподіл дивідендів в майбутньому, ні величина фондів емітентів, ні будь-які економічні примушення здійснювати розподіл дивідендів, або рейтинг інструменту при ліквідації компанії.

Наведемо алгоритм рішень щодо визнання фінансового інструменту як фінансовим зобов'язанням або інструментом капіталу (рис. 1).

Принципи класифікації похідних фінансових інструментів. Важливим методологічним питанням є класифікація похідних фінансових інструментів на власні акції (включаючи опціони на акції).

Контракти, пов'язані з похідними інструментами, результатом виконання яких є передача певної суми грошових коштів або інших фінансових активів за певну кількість власних інструментів капіталу компанії, класифікуються як інструменти капіталу.

Всі інші похідні інструменти на власний капітал відображаються як похідні інструменти, і визнаються відповідно до МСФЗ (IAS) 39. У дану категорію включаються всі контракти, остаточний розрахунок за якими може (або повинен) здійснюватися грошовими коштами (або іншими фінансовими активами) або акціями; розрахунок за якими в цілому може бути здійснений шляхом передачі змінного числа власних акцій; або розрахунок може бути

здійснений шляхом передачі фіксованого числа власних акцій за змінну суму грошових коштів (або інших фінансових активів).

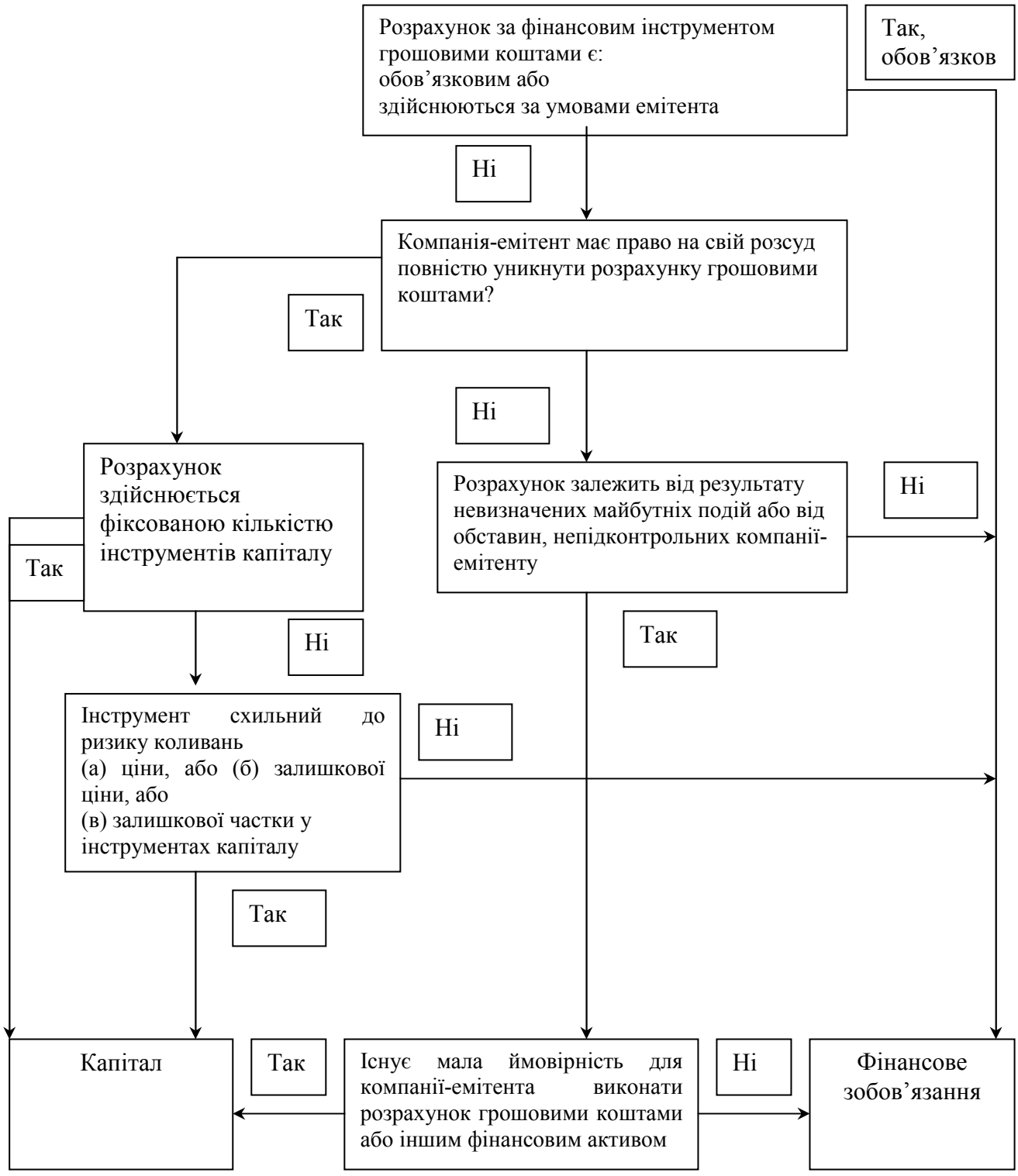

Рис. 1. Алгоритм рішень щодо визнання та класифікації фінансового інструменту як фінансовим зобов'язанням або інструментом капіталу

Будь-який похідний інструмент на власний капітал, який надає одній із сторін право вибору форми розрахунку (грошовими коштами або іншим чином), є фінансовим активом або зобов'язанням, за винятком випадків, коли результатом всіх можливих способів здійснення розрахунку стане утворення компоненту капіталу. Це проілюстровано в нижче наведеній таблиці 1.

Таблиця 1

Порядок класифікації похідних фінансових інструментів на власні акції

Інструмент	**Класифікація**	**Приклад**
Контракт, розрахунок за яким здійснюється емітентом шляхом передачі фіксованої кількості власних акцій в обмін на фіксовану суму грошових коштів або інших активів	Капітал	Варрант, що надає контрагентові право підписки на фіксовану кількість акцій компанії за фіксовану суму грошових коштів
Контракт, що передбачає викуп (погашення) компанією власних акцій за грошові кошти або за інші фінансові активи на фіксовану (або визначену) дату або за запитом	Зобов'язання	Форвардний контракт, що передбачає викуп власних акцій за грошові кошти
Зобов'язання з викупу власних акцій за грошові кошти, що наступає при реалізації протилежною стороною свого права на викуп	Зобов'язання	Продаж опціону, що передбачає викуп власних акцій за грошові кошти
Контракт, розрахунок за яким буде здійснений грошовими коштами в сумі, визначеній на основі ринкової ціни власного капіталу компанії	Похідний актив або зобов'язання	Опціон на акції, розрахунок за яким здійснюється грошовими коштами
Контракт, розрахунок за яким буде здійснений змінною кількістю власних акцій, визначеною виходячи з суми, що залежить від зміни базисної змінної (наприклад, ціни товару)	Похідний актив або зобов'язання	Форвардний контракт на ціну золота, розрахунок за яким проводиться власними акціями
Контракт, що передбачає декілька способів розрахунків (наприклад, остаточний розрахунок грошовими коштами, остаточний розрахунок власними акціями або шляхом обміну власних акцій на грошові кошти або інші фінансові активи)	Похідний актив або зобов'язання	Опціон на акцію, розрахунок за яким, на розсуд емітента, може бути здійснений або грошовими коштами, або шляхом передачі власних акцій за грошові кошти

Приклади класифікації фінансових інструментів як «зобов’язання» чи «капітал».

Приклад 1. Компанія випускає привілейовані акції з фіксованим строком погашення на суму 150 млн. грн. Компанія може відмовитися від платежів за купоном за цими акціями. Яким чином цей інструмент буде класифікуватися відповідно до МСФЗ (IAS) 32?

Цей інструмент містить в собі компоненти, як фінансового зобов'язання, так і капіталу. МСФЗ (IAS) 32 стверджує, що інструментом є фінансове зобов'язання у тому випадку, коли емітент має контрактне зобов'язання надати грошові кошти або інший фінансовий актив іншому підприємству.

В даному випадку для компанії існує зобов'язання погашати основну суму в грошових коштах, ураховуючи те, що привілейовані акції мають фіксований строк погашення, то даний компонент є фінансове зобов'язання.

Проте платежі за купоном класифікуються як компонент капіталу, оскільки емітент не має контрактного зобов'язання надати грошові кошти утримувачеві інструменту, при умові, що у нього є право відстрочити платежі за купоном. Таким чином, цим інструментом є комбінований фінансовий інструмент.

Відповідно до МСФЗ (IAS) 32 первинна балансова вартість комбінованого фінансового інструменту розподіляється між його компонентами капіталу і зобов'язання. На компонент капіталу відноситься залишкова сума після вирахування із справедливої вартості інструменту в цілому вартості компоненту зобов'язання.

Приклад 2. Компанія випустила безстрокові ступінчасті цінні папери з 6%-ним дивідендом на суму 300 млн. грн. За даним інструментом відсотки виплачуються щорічно 1 червня. Компанія має право відкласти виплати відсотків. Ці відкладені платежі накопичуватимуться як відстрочені відсотки і підлягатимуть оплаті тільки після погашення інструменту.

У 200Д р. ставка відсотка буде змінена до 7%. На дату зміни інструмент погашається на розсуд емітента.

Яким чином цей інструмент буде класифікуватися відповідно до МСФЗ (IAS) 32?

Даний інструмент класифікуватиметься як інструмент капіталу. МСФЗ (IAS) 32 стверджує, якщо підприємство не має безумовного права уникнути надання грошових коштів або іншого фінансового активу для врегулювання контрактного зобов'язання, то зобов'язання відповідає визначенню фінансового зобов'язання.

В даному випадку компанія має можливість уникнути погашення грошовими коштами, оскільки ця подія знаходиться під контролем компанії. Тому основна сума не є фінансовим зобов'язанням.

При цьому процентні виплати виплачуються тільки після погашення даного фінансового інструмента. У результаті, компанія має можливість уникнути сплати відсотків, якщо не викупить інструмент.

Приклад 3. Компанія випускає облігації без права дострокового погашення на суму 120 млн. грн. за ринковою ставкою відсотка (інструмент 1). Платежі за купоном повинні сплачуватися щорічно 1 січня, проте компанія може відкласти платежі за ним. Ці відкладені платежі за купоном накопичуватимуться як відстрочені відсотки і підлягатимуть оплаті у випадку, якщо компанія здійснить платежі за купоном відносно будь-яких інших еквівалентних випущених облігацій.

Компанія випустила еквівалентних облігацій на суму 70 млн. грн. з 5% дивідендом (інструмент 2), за яким платежі за купоном є обов'язковими на 1 січня кожного року.

Як буде класифікуватися інструмент 1 відповідно до МСФЗ (IAS) 32 як фінансове зобов'язання або як пайовий інструмент?

Інструмент 1 є фінансовим зобов'язанням. Тому що, умови обумовлюють непряме зобов'язання виплатити купони за інструментом 1, якщо і у разі, коли купон оплачується за будь-яких інших еквівалентних облігаціях.

Оскільки компанія має таку випущену облігацію (інструмент 2), і існує контрактне зобов'язання щорічної оплати за купоном за інструментом 2, це створює непряме контрактне зобов'язання для компанії із щорічної сплати

також і за купоном з інструменту 1. У результаті, інструмент 1 є фінансовим зобов'язанням.

Приклад 4. Компанія емітувала акції двох серій «А» і «Б». Акції «А» - звичайні акції, випущені для акціонерів; акції «Б» - тільки для одного акціонера. Акції «Б» дають ті ж права голосу і ті ж права на отримання дивідендів, що і акції серії «А». Крім того, утримувач акцій «Б» має право на дискреційні дивіденди, сума яких визначається виходячи з прибутку. Утримувачам акцій «А» право на отримання таких дивідендів не надано. Власник акцій «Б» також братиме участь в отриманні дивідендів, що виплачуються утримувачам акцій «А».

Утримувач акцій «Б» має право на отримання залишкового капіталу даного структурного підрозділу у разі ліквідації.

Акції «Б» (спеціальна серія) слід класифікувати як фінансові зобов'язання або інструмент капіталу?

Акції серії «Б» слід класифікувати як інструмент капіталу. Керівництво має зобов'язання з розподілу прибутку даного структурного підрозділу серед утримувачів акцій серії «Б». Розподіл прибутку відбувається тільки в результаті оголошення дивідендів керівництвом. Зобов'язання за дивідендами, які виплачуються утримувачу акцій «Б», виникає на розсуд керівництва компанії, і його можна уникнути, якщо буде ухвалено рішення не оголошувати дивіденди.

Висновки та пропозиції. Таким чином, класифікація фінансових інструментів на боргові або інструменти капіталу може при певних операціях бути складною.

МСФЗ (IAS) 32 вимагає, щоб інструмент класифікували відповідно до його суті, а не юридичної форми. Все, що знаходиться поза контрактними умовами, не береться до уваги при класифікації інструменту відповідно до МСФЗ (IAS) 32. Тільки «суть» контрактних умов фінансового інструменту і факт, чи призводять ці контрактні умови до зобов'язань, беруться до уваги.

Основними критеріями визнання і класифікації фінансових інструментів як фінансове зобов’язання є виникнення *контрактного зобов'язання сплатити*

грошові кошти або інший фінансовий актив, або обміняти фінансові активи або боргові зобов'язання на потенційно невигідних умовах. Якщо інструмент не містить таких контрактних зобов'язань, то його слід класифікувати як капітал.

Література:

1. *Вишняк І.Є. Похідні фінансові інструменти в стратегічних рішеннях компанії // www. library.dgtu.donetsk.ua/index.php?p=74&lang=ua&name=97.*
2. *МСБО 32 „Фінансові інструменти: розкриття та подання”: Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку 2004 / перекл. з англ. за ред. С. Ф. Голова - К.: Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 2005. – ІІ частина. – 1232с.*
3. *МСБО 39 „Фінансові інструменти: визнання та оцінка” : Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку 2004 / перекл. з англ. за ред. С. Ф. Голова - К.: Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 2005. – ІІ частина. – 1232 с.*
4. *Примостка Л. Фінансові деривативи: аналітичні та облікові аспекти: монографія. – К.: КНЕУ, 2001. – 263 с.*
5. *МСФО (IAS) 32 + 39 Финансовые инструменты. Часть 1 // www.banks2ifrs.ru/ru/docs/?gid=1338.*